

Afetlerden Etkilenen Çocuk ve Gençlere Yönelik Kültür ve Sanat Temelli Psikososyal Müdahalelerin Psikolojik ve Sosyal Uyum Üzerindeki Etkisi

Esra Daşçı¹

Öz

Ülkemizin afet ve krizlere açık olduğu gerçeği ile sürekli yüzleşsek de gerekli önlem ve müdahalelerle ilgili yeterince gelişme kaydedemediğimiz hem alan yazında hem de uygulamalarda dikkat çekmektedir. Özellikle afetlerden sonra ortaya çıkan kısa ve uzun dönem olumsuz psikolojik etkilerin iyileştirilmesini amaçlayan psikososyal destek ve müdahalelerin eksikliği sıklıkla vurgulanmaktadır. Çalışmalar, psikososyal müdahalelerin sıklıkla psikolojik ilk yardıma ve akademik çalışmaya yönelik olması, kırılğan grupları göz ardı etmeleri ve kanıta dayalı gerçekleştirilmemeleri bakımından eleştirilmektedirler. Nüfusun büyük bir kısmını oluşturan kırılğan gruplardan biri olan çocuk ve gençlere yönelik müdahalelerin eksikliğinin büyük bir risk faktörü olarak karşımıza çıktığını görebiliyoruz. Bu doğrultuda, mevcut makale öncelikle afetlerin bireyler üzerindeki kısa ve uzun dönem psikolojik etkilerini; sonrasında özellikle bu etkilerin kırılğan grupları nasıl etkilediğine; en kalabalık kırılğan grup olan çocuk ve gençlere yönelik psikososyal müdahale programlarına odaklanmaktadır. Dünyadaki ve Türkiye'deki örnekleri odağına alarak özellikle kültür ve sanat temelli psikososyal müdahale programlarının çocuk ve gençlerin afetten sonraki sosyal uyumlarına etkisi tartışılmıştır. Son olarak, araştırmalar ve uygulamalar doğrultusunda afetler ve krizlerden sonra çocuk ve gençlere yönelik geliştirilecek psikososyal müdahale programlarına yönelik öneriler sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Afet Sonrası Psikososyal Müdahale, Çocuk ve Gençler, Deprem, Kırılğan Gruplar, Sanat Temelli Müdahale, Sosyal Uyum

The Effect of Culture and Art-Based Psychosocial Interventions on Psychological and Social Adaptation of Children and Youth Affected by Disasters

Abstract

Even though we live with the reality that catastrophes and crises are a constant in our country, it is apparent in the literature and in practice that we have not advanced far enough in terms of the crucial precautions and interventions. In literature, the lack of psychosocial support and interventions aimed at improving the short and long-term negative psychological effects that occur particularly in post-disaster settings is often emphasized. Current post-disaster psychosocial interventions are criticized for the fact that they are often focused on psychological first aid and academic studies, that they ignore vulnerable groups, and that they are not evidence-based. Research specifically indicates the lack of interventions aimed at children and

¹Öğr. Gör. Dr., Kastamonu Üni., Eğitim Fak., Eğitim Bilimleri Bölümü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık ABD, Kastamonu e-posta / Corresponding author e-mail: esradasci@kastamonu.edu.tr ORCID No: 0000-0002-0124-9380

young people, one of the vulnerable groups that constitute a large part of the population, appear as a major risk factor. In this sense, the present article focuses on psychosocial intervention programs for children and youth, the largest vulnerable group, and explores the immediate and long-term psychological consequences of catastrophes on individuals, paying particular attention to how they affect vulnerable populations. The impact of cultural and art-based psychosocial intervention programs on the social adaptation of children and young people following disasters are examined, with a focus on examples from Turkey as well as around the world. Finally, in line with research and practice, recommendations are made for the development of psychological intervention programs for children and youth in post-disaster settings.

Keywords: Art-Based Intervention, Children and Youth, Earthquake, Post-Disaster Psychosocial Intervention, Social Adaptation, Vulnerable Groups

1. GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından yayınlanan deprem raporuna göre Türkiye genelindeki çocuk (0-17 yaş) nüfusunun yüzde 21,3'ü (4.805.937 çocuk), genç (18- 29 yaş) nüfusun yüzde 16,7'si (2,6 milyon genç), 6 Şubat 2023 tarihinde Türkiye'nin güneydoğu bölgesinde yaşanan depremden etkilenen 11 ilden birinde yaşamaktadır (Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Raporu, 2023). Paylaşılan istatistiklere göre yaklaşık sekiz milyon çocuk depremi yaşamış ve depremin getirdiği sosyal ve ekonomik zorluklarla mücadele etmeye devam etmektedir. Bu kadar geniş ölçekli felaketlerde hasarların ve psikososyal etkilerin ortaya çıkması ve iyileştirilmesi yıllar alacaktır.

Afetin hemen sonrasında ortaya çıkan travmatik stres belirtileri yanında; yakınlarını kaybetmek, hayata yeniden başlamak, afet bölgesinden güvenli başka bir yerleşim yerine göç gibi deneyimler, afetzedelerin uzun vadede de kümülatif stres yaşamalarına neden olacak birçok zorluğu içermektedir. Travmanın fiziksel etkileri kolayca atlatılmış olsa bile psikolojik ve sosyal etkileri çok uzun bir zamana yayılabilmektedir (Kargillis, vd., 2014). Depremden etkilenen çocuklar ve gençlerin yetişkinlere oranla daha uzun süren psikolojik, sosyal ve akademik alanlarda gerileme ve zorluklar yaşadıkları gözlemlenmiştir (Bokszczanin, 2007). Bu durumun temelinde çocuk ve gençlerin yetişkinlere oranla henüz kendileri için etkili baş etme yöntemlerine sahip olmamalarının ve sosyal ve psikolojik destek mekanizmalarından uzak kalmalarının yattığına işaret eden çalışmalar bulunmaktadır (Fore, 2020; Norris vd., 2002; OECD, 2020). Yakınlarını kaybetmenin yanında depremin yarattığı yıkım nedeniyle okuldan ve arkadaşlarından da uzun süre uzak kalacak olmaları, çocukların afet sonrası psikolojik ve sosyal uyumlarını çok derinden etkileyebilmektedir. Bu bakımdan afet sonrası sürdürülebilir bir iyileşme için özellikle gençlerin ve çocukların psikolojik ve sosyal bakımdan daha fazla desteklenmesinin çok önemli olduğu söylenebilir.

Doğal afetler ya da insan hatası kazalar sonrası hayatta kalanların yaşadıkları çoklu zorluklarla baş etmelerinde psikososyal destek programlarının çok etkili olduğu birçok çalışmayla kanıtlanmıştır (Cahill vd., 2020; Le Brocque, vd., 2017). Afetzedelerinin öncelikli olarak yaşadıkları travmatik olaya dair deneyimleri yüksek düzeyde stres yaşamalarına neden olmaktadır. Bunun yanında sonrasında değişen yaşam koşulları ve giderek artan farklı stresörlerin de eklenmesiyle birlikte kümülatif olarak artan stres düzeyleri yaşamalarını daha da zorlu hale getirmektedir. Kayıplarla baş etmenin yanında örneğin başka bir şehire göç etmek zorunda kalmak, rutinlerin uzun bir süre aksaması gibi birçok zorlukla da karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu kapsamda mevcut makalede özellikle yaşanan afet, felaket ya da kaza sonrası yaşanan zorluklarda yeni hayatlarına uyum sağlamaya çalışan afetzedelerin psikolojik ve sosyal

uyumlarına destek olmak amacıyla geliştirilmiş psikososyal temelli müdahale çalışmaları üzerine odaklanılacaktır. Afetlerin kısa ve uzun dönem etkileri, kırılğan grupların yaşadıkları özel zorluklar ve sonrasında psikososyal temelli müdahale çalışmaları incelenecektir. Mevcut makalede kırılğan gruplar arasında en kalabalık popülasyona sahip gençlerin sosyal uyumlarında özellikle psikososyal temelli müdahale programlarına ve bu doğrultuda müze etkinliklerinin önemine değinilecektir.

Bu derlemede, alan yazına anlatisal bir genel bakış sağlamak amacıyla güncel araştırmalardan elde edilen bulgular sentezlenmiştir. Alan yazında afetlerden psiko-sosyal müdahale ile ilişkili Ocak 2000- Ekim 2023 yılları arasında yapılmış çalışmalara Google Scholar, Pub Med ve Google Arama Motoru kullanılarak ulaşılmıştır. Aramalarda 'post-disaster psycho-social interventions', 'post-traumatic psycho-social interventions', 'art based psycho-social interventions' ve 'culture based psycho-social interventions' anahtar kelimeleri ve bunların Türkçe karşılıkları kullanılarak tarama yapılmıştır. Makalenin odağı göz önünde bulundurularak, taramada ulaşılan çalışmalardan özellikle çocuk ve gençlere yönelik müzelerde gerçekleştirilmiş müdahale çalışmaları dahil edilmiştir.

2. AFETLERİN ETKİLERİ

Afet, çok genel anlamıyla beklenmedik bir şekilde gerçekleşen ve büyük ölçekli insan ve materyal kaybına ve hasarına yol açan olaylar olarak tanımlanabilmektedir. Afetler olma şekline ve sonradan ortaya çıkan etkilerine göre farklı şekillerde gruplandırılabilir. Alan yazında sıklıkla insan kaynaklı ya da doğal olarak gerçekleşenler olarak ikiye ayrılrsa da aslında birçok doğal afetin ortaya çıkan etkilerine insanoğlunun katkı sunduğu söylenmektedir (Chmutina ve Von Meding, 2019; Rutherford ve Boer, 1983; WHO, 2013). Çünkü aslında herhangi bir doğal olayın afete dönüşmesinde öncesinde ve sonrasında alınan önlemler ve müdahalenin etkililiği önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin herhangi bir depremde ortaya çıkan can ve mal kaybında binaların güvenliği ve sağlamlığı ile yakından ilişkilidir. Gerçekleşmesi beklenen bir afette halkın otoriteler tarafından yeterince bilgilendirilmemesi de yine afet sonrası ortaya çıkacak kayıpların büyüklüğünü etkileyecektir. Bu konuda William vd. (2021) tarafından önerilen model dikkat çekmektedir. Yazarlar, afetin kendisinin birincil stresör olduğu bir durumda, ikincil stresörleri de şu şekilde tanımlamıştır:

- 1) Afetten önceki sosyal faktörler ve afetzedelerin yaşam koşulları kişinin sosyal ve ekonomik koşullarının yanında yasaların ve uygulamaların kişinin hayatına etkisi;
- ii) Ortaya çıkan acil duruma verilen toplumsal ve örgütsel tepkiler. Dolayısıyla modelde, afetlerin yani birincil stresörün, birey üzerindeki psikososyal etkilerinin şiddeti ve kalıcılığının ikincil stresör olarak önerilen bu faktörlere bağlı olduğu üzerinde durulmaktadır (Williams vd., 2021).

Örneğin herhangi bir depremde ortaya çıkan hasarlarda aslında binaların sağlam olmaması, gerekli önlemlerin alınmamış olması ve sonrasında kurtarma operasyonlarının sağlıklı yürütülemediği olması gibi faktörler çok önemli bir rol oynamaktadır. Üstelik alanyazın afetler yaşanmadan önce ve sonraki önleyici müdahale çalışmalarının, afetlerden sonraki toparlanma ve iyileşme süreci ile yakından ilişkili olduğunu göstermektedir (Math vd., 2015; Velázquez vd., 2017; Williams vd., 2021). Sözelimi, yaşanan bir doğal felaket sonrasında gelen yardımların hızlı bir şekilde ulaştırılmış olmasının, kişinin post travmatik stres belirtilerini çok daha kolay atlatabilmesine yardım ettiğini ortaya koymuştur. Araştırmalar bu noktada özellikle toplumsal yılmazlık ve sağlamlılık kavramlarının afet sonrası psikososyal direnci artırmada önemli bir rol

oynadığını söylemektedir (Park ve Bae, 2022; Williams ve Drury, 2009). Bir sonraki bölümde afetlerin bireyler üzerindeki kısa ve uzun dönemli psikososyal etkileri ayrıntılı olarak tartışılmaktadır.

2.1. Afetlerin Kısa ve Uzun Dönemli Psikososyal Etkileri

Alan yazında afetlerin etkileri ortaya çıkma zamanı ve süresine göre sınıflandırılmaktadır. Bu doğrultuda aniden gelişen beklenmedik bir olaydan sonra ortaya çıkan şok tepkileri ve beraberindeki psikolojik tepkiler kısa dönem etkiler olarak nitelendirilmektedir. Bunun yanında afetle direkt ilişkili olarak ortaya çıkmaya da afet sonrası dönemde birçok farklı stresli durum ve koşulların da etkisi ile kısa dönem etkiler daha uzun sürelere yayılabilmektedir. Kısa dönem travmatik belirtilere sağlıklı bir psikolojik ilk yardım sunulmaması, bireylerin alt üst olan yaşam koşullarının normale dönmesinin gecikmesi, sosyal ve ekonomik koşulların zorlaşması ve yas süreçleri gibi birçok stresin eklenmesi ile psikolojik ve sosyal etkiler afetin gerçekleşmesinden çok uzun yıllar sonra bile etkilerinin devam etmesine neden olmaktadır (Leon, 2004; Williams ve Drury, 2009). NATO'nun (2009) afetlerin psikolojik etkilerine yönelik bir rapora göre herhangi bir felaketten sonra afetzedelerin yaklaşık %80'ini kısa dönem orta düzeyde stres yaşarken, %15-40'ının orta dönem, orta ya da ileri düzeyde stres yaşadığı, %20-40'ının psikolojik işlev bozuklukları geliştirebildiği ve %0.5-5'inin ise uzun dönem psikolojik rahatsızlıklar deneyimleyebileceği söylenmiştir. Ancak bu istatistikler herhangi bir afetteki psikolojik etkileri anlamak için yol gösterici olsa da belirli koruyucu faktörler bu etkileri kısa, orta ve uzun dönemde azaltabilmektedir. Örneğin Williams ve Drury (2009), afet sonrasında bireysel yılmazlığın yanında toplumsal yılmazlık ve sağlamlılığında özellikle uzun dönem psikolojik semptomları azaltmada etkili olabileceğini ileri sürmüşlerdir.

Gerçekleşen bir felaketin hemen ardından ortaya çıkan ve çoğunlukla post-travmatik stres semptomları ile benzeşen etkiler yaygın bir şekilde görülmektedir. Afetlerin bireylerin psikolojisine etkisini araştıran çalışmaların birçoğu post-travmatik stres bozukluğunun ve depresyonun, afetlerden etkilenenlerde yaygın bir şekilde gözlemlendiğini söylemektedir (Beaglehole vd., 2018; Rubonis ve Bickman, 1991). Özellikle kişinin afet sonrasında kendini uzun süre tehdit altında algılamasının ve güvende hissetmemesinin stresin katlanarak yükselmesine yol açabileceği söylenmektedir. Psikolojik ilk-yardımanın ulaştırılmasının bu bakımdan öneminin büyük olduğunu bilmekteyiz. Ancak psikolojik ilk yardımın etkilerinin ortaya çıkabilmesi için kişinin en temel ihtiyaçlarının giderilmiş olması gerekmektedir. Dolayısıyla afet sonrası ilk yardım müdahalelerin de ortaya çıkabilecek psikososyal etkilerle ilişkili olduğunu söyleyebiliriz.

Araştırmalar uzun dönemde afetlerin etkilerinin çok daha görünür olabileceğini göstermektedir. Örneğin, Türkiye'de 1999 depreminden 18 ay sonra yaptıkları çalışmalarında Kılıç ve Ulusoy (2003) depresyon ve travma sonrası stres bozukluklarının etkisinin depremden iki yılı aşkın bir süre sonra bile devam edebileceğini göstermiştir. Bunun yanında araştırmada, bu uzun dönemli psikolojik etkilerin şiddetinin, depremin merkezine yakın yaşamakla ilgili yakından ilişkili olabileceğini bulmuşlardır. Araştırmada ayrıca travma sonrası stres bozukluğuna ve depresyona neden olan etmenlerin farklı olabileceği belirlenmiştir. Buna göre çalışmada; travma sonrası stres bozukluğunun, deprem sırasında yaşanan korku, arkadaş ve komşuların kaybı, kadın ve düşük gelirli olmak, kirada oturuyor olmak gibi faktörler ile ilişkili olduğu; depresyonun ise, yaşanan yer, yakınların kaybı ve geçmiş psikiyatrik rahatsızlıklar ile ilişkili olduğu ortaya konmuştur. Özellikle yaşanan çoklu kayıplar, göç etme zorunluluğu, hayatına yeniden başlamaya ilişkin korku ve kaygılar gibi birçok farklı zorlukla mücadele etmek zorunda olmak, afet ile gelen psikolojik streslerin etkisini daha da artırmaktadır. Buna bağlı olarak uzun dönemde afetleri yaşayan grupların bazılarında kaygı ve madde kötüye kullanım bozukluklarının da ortaya çıkabileceğini

gösteren çalışmalar bulunmaktadır (Bravo vd., 1990). Ancak yaşanan etkilerde özellikle felaketin şiddetinin ve kayıpların büyüklüğünün de önemli bir faktör olduğunu söylemek mümkündür.

2.2. Afetlerde Kırılğan Gruplar

Yaşanan her olayda her bireyin aynı tür tepkiler vereceğini düşünmek hatalı olabilir. Her psikolojik ve sosyal fenomende olduğu gibi, bireysel farklılıkların, afet sonrası ortaya çıkan etkilerde de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Araştırmalar demografik özelliklerin afet sonrası psikolojik tepkilerin nasıl ortaya çıkacağı konusunda önemli bir bilgi kaynağı olduğunu göstermektedir. Özellikle kırılğan gruplar olarak görülen kadınlar, çocuk ve gençler, etnik azınlıklar ve düşük sosyo-ekonomik düzeye sahip bireylerin afet sonrasındaki deneyimlerinin çok daha zorlu olabildiği görülmektedir. Örneğin etnik grupların afet sonrasında travma sonrası stres bozukluğu yaşama yaygınlığının, çoğunluk gruplardan gelen bireylere oranla çok daha yüksek olduğu ortaya konmuştur (Perilla vd., 2002). Özellikle göçmen statüsündeki bireylerin, afetlerden sonra travma sonrası stres bozukluğu yanında, psikiyatrik bozukluklar geliştirme riskinin çok daha yüksek olduğunu gösteren çalışmalar da bulunmaktadır (Cervantes vd., 1989). Kırılğan grupların felaketlerden çok daha olumsuz bir şekilde etkilenmesinin altında sosyal ve ekonomik kaynaklara erişimlerinin kısıtlı olmasının yattığı belirtilmektedir (Kaniasty ve Norris, 1986).

Araştırmalar toplumda var olan eşitsizliklerin afetlerle birlikte daha da görünür hale geldiğini söylemektedir. Bu bakımdan afetlerin psikolojik ve sosyal etkileri bu eşitsizliklerden ayrıştırılamamaktadır. Kırılğan grupların afet sonrası deneyimlerini araştıran çalışmalar özellikle daha zorlu ve karmaşık bir sorunlar ağına varlığına işaret etmektedir (Erman vd., 2021; Panday vd., 2021). Örneğin cinsiyet odaklı kimi çalışmalarda, afet sonrası gözlenen kısa dönem stres ve depresif tepkilerin, kadınlar arasında daha yaygın görüldüğü bulunmuştur (Aksaray vd., 2006). Kadınların temel ihtiyaçlarının sıklıkla görmezden gelinmesi, kadına ve çocuklara karşı şiddetin artıyor olması ve kadınların bakım veren olarak rollerini devam ettirmelerinin beklenmesi çok daha karmaşık ve uzun süren psikolojik hasarlara yol açıyor görünmektedir (Rushton vd., 2020). Diğer taraftan afetlerin uzun dönem etkileri incelendiğinde özellikle intihar oranlarında özellikle erkeklerin kadınlara göre çok daha ileride olduğu gözlenmiştir. Örneğin Japonya'da gerçekleşen bir tsunaminin ilk 7 ayında ulusal ortalamasının altında olan intihar oranlarının afetten iki yıl sonra ciddi bir şekilde artmaya başladığı ve ulusal ortalamasının üzerine çıktığı bulunmuştur (Orui vd., 2015). Afetlerin kısa dönem etkilerinde kadınların psikolojik olarak daha zorlu süreçlerden geçtiği bulgusunun yanında erkeklerin uzun dönemde çok daha olumsuz etkilendiğini söylemek mümkün görünmektedir. Burada ilgili toplumdaki toplumsal cinsiyet rollerinin belirleyici olabildiği; erkekler için, her daim güçlü görünme beklentisi, duygularını bastırma ve yardım alma davranışının utanç verici olarak algılanması gibi toplumsal değerlerin onları çok daha zorlu bir psikolojik deneyime sıkıştırabildiği gözlenmektedir.

Afetler sonrası psikososyal süreçlerin etkilerinin yakından incelenmesi gereken bir diğer kırılğan grup da çocuk ve gençlerdir. Afetler sonrasında çocuk ve gençlerin çoğunluğunun aileleri, arkadaşları ve okuldan aldıkları destek ile hayatlarına sağlıklı bir şekilde devam edebilmeleri beklenmektedir. Ancak afetin büyüklüğü ile çocuk ve gençlerin özellikle aile, arkadaş ve okul gibi sosyal ve psikolojik destek alabilecekleri gruplardan uzaklaşmış olmalarının, deneyimlerini daha zor ve riskli hale getirebildiği görülmektedir. Çocuk ve gençlerin bu destek mekanizmalarından uzak kalma sürelerinin, uzun vadede psikolojik iyi oluşlarının gidişatını etkilediğini gösteren çalışmalar bulunmaktadır (Norris vd., 2002). Araştırmalar özellikle afet sonrası zamanlarda ailede yaşanan stres seviyesi, çatışmalar, sağlık hizmetlerine ulaşımındaki zorluklar, okulların kapatılması ve sosyo-ekonomik zorlukların birlikte çocuk ve gençleri çok daha kırılğan hale

getirdiğini göstermektedir. Araştırmalar özellikle çocukların afetleri anlamakta zorlanmaları, olanları kontrol edemeyeceklerini hissetmeleri ve henüz baş etme beceri ve mekanizmalarının tam olarak gelişmemiş olması nedenleri ile psikolojik olarak kırılğan bir grup olarak ele alınmaktadır (Norris vd., 2002). Bunun yanında çocukların afet sonrası dönemde, yaşananlara dair oluşturdukları zihinsel hikayeyi aile içinde ancak özellikle de ana babalarından duydukları doğrultusunda da düzenlemeleri söz konusu olabilmektedir. Bu doğrultuda çocuk ve gençler afetleri değerlendirmede, ailelerini referans olarak alabilmektedirler. Örneğin Cobham vd., tarafından yürütülen bir sistematik inceleme çalışmasında afet sonrası dönemde ebeveynlere dair anabalık tarzı, ebeveyn-çocuk etkileşimi, ilişki kalitesi ve ana babanın çocuğa karşılık verebilme kapasitesi gibi faktörlerin çocuğun psikolojik iyi-oluşunda etkili olduğunu ortaya koymuştur (Cobham vd., 2016) Bunun yanında yine aynı çalışmada ailenin işlevselliğini belirleyen bağlılık, destek verebilme çatışma çözebilme gibi faktörlere de vurgu yapılmaktadır. Ülkemizde de 1999 Bolu depreminden sonra Kılıç vd. (2003) tarafından 7-14 yaş aralığındaki çocuklarla ve ebeveynleri ile gerçekleştirilen bir çalışmada ebeveynlerdeki (özellikle babanın) depresyon ve travma tepkilerinin çocukların yaşadıkları travma etkilerinin şiddeti ile ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle de afetin çocuk ve gençler üzerindeki psikososyal etkilerinin ortaya çıkmasında ve devamında aile ve diğer yakınların da etkisi göz önünde bulundurulmaktadır.

Yaşanılan bu sorunların çocuk ve gençler için temel ihtiyaçlardan yoksun kalmak, bilişsel ve duygusal gelişimlerinde aksamaya uğramak, sosyal ve tıbbi bakımdan uzaklaşmak ve aile içi şiddete daha fazla mağruz kalma ihtimallerini artırdığı söylenmektedir (Fore, 2020; OECD, 2020). Post-travmatik stres bozukluğuna dair yapılan ilk çalışmalar, çocukların beklenmedik olumsuz olaylara karşı özellikle yetişkinlerde olduğu gibi stres tepkileri vermediğini göstermektedir (Terr, 1979; Terr, 1989). Ancak sonraki çalışmalar; çocukların stres tepkilerini kendilerine has yollarla gösterdiğini ortaya koymuştur. Örneğin okul öncesi çağı çocuklarda daha agresif ve zarar verici davranışların yanında, yaşanan felakete dair tekrarlayan oyunlar oynamanın ve resim yapmanın post-travmatik stresin göstergeleri olduğu ortaya konmuştur (Dyregrov ve Yule, 2006). Bilişsel ve duygusal gelişim ile birlikte okul çağındaki çocukların yetişkinlere benzer stres tepkileri verebileceği görülmektedir. Ancak çocukları yetişkinlerden ayıran nokta, stres tepkilerinin, uzun dönem travmatik etkilere maruz kalma ve bu olumsuz etkilere sağlıklı ve düzenli bir şekilde müdahale edilmemesi durumunda daha da görünür olmaktadır. Üstelik sürekli strese ve zorluklara maruz kalan çocukların kişiliklerinin bu yaşanan travmatik olayla şekillenmesi ve hayatları boyunca maruz kalacakları bir zorluğa dönüşmesi tehlikesi bulunmaktadır. Örneğin ilerleyen yıllarda, yaşanan travmatik deneyimin çocukların merkezi sinir ve nöroendokrin sistemlerini olumsuz etkilediğini ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır (Cohen vd., 2002; Van der Kolk, 2003). Ancak araştırmaların da ortaya koyduğu üzere çocuk ve gençlerin afet sonrası ortaya çıkan psikolojik etkileri aldıkları destek, ailenin tepkisi ve psikososyal müdahalelerin zenginliği ile önemli bir güce de dönüştürülebilir. Örneğin, psikolojik sağlamlık ve yılmazlık için geçmiş dönemdeki zorluklar bir sıçrama tahtası olarak da kullanılabilir. Ancak afetlerin oluşturduğu psikolojik esnekliğin avantaja ve dezavantaja dönüşmesinde psikososyal müdahalelerin öneminin çok büyük olduğu yapılan araştırmalar ve alan yazında da vurgulanmaktadır.

3. AFET SONRASI PSİKOSOSYAL MÜDAHALELER

Daha önce vurgulandığı gibi afet öncesi, sırasında ve sonrasında uygulanan müdahaleler, afetlerin bireyler üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılabilmesi açısından önemlidir. Bu noktada en önemlisi ülkelerin afetler öncesinde kırılğan grupları göz önünde bulundurarak felaketlere ve acil durumlara dair dinamik bir önleme / müdahale sistemine sahip olmalarıdır (Hallegatte ve

Rozenberg, 2017). Felaketlerin gerçekleşmesinden önce daha esnek ve güçlü önleyici mekanizmaları bulunan örgütlerin (ülke, kurum ya da kuruluşlar) afetler gerçekleştikten sonra çok daha etkili müdahaleler gerçekleştirdiği görülmüştür (Fothergill ve Peek, 2004). Afet sonrası gerçekleştirilecek müdahale programlarının başarısının da yine bu önleyici programların ve uygulamaların etkililiğine bağlı olduğu görülmektedir

Son zamanlarda, artan afet riskleri ile birlikte, dünyada afetlerin her aşamasında uygulanabilecek müdahale plan ve programlarının sayısı giderek artmaktadır. Birçok müdahale planının ana hedefi, felaketlerin psikososyal olumsuz etkilerini azaltmak ve yaşam boyu zorluklara dönüşebilecek psikiyatrik semptomların ortadan kaldırılmasıdır. Müdahale planlarına dair en önemli vurgu, afetzedelerinin temel ihtiyaçlarının (güvenlik, barınma, su ve hijyen gibi) karşılanmasıdır ve bu müdahalenin ilk aşaması olarak görülmektedir. Bunun yanında özellikle Psikolojik İlk Yardım Müdahalelerin, sonradan ortaya çıkacak olumsuz psikolojik risklerin kontrol edilmesinde çok önemli olduğu da sıklıkla vurgulanmaktadır (Ruzek vd., 2007). Hobfoll vd. (2007) tarafından uluslararası müdahale programlarına yönelik gerçekleştirilen kapsamlı bir incelemede özellikle kısa ve orta dönemli müdahale programları için önemli olduğu vurgulanan beş temel prensip belirlemiştir: 1) güvenlik hissi, 2) sakinleşme, 3) benlik duygusu ve toplumsal etkililik, 5) bağlılık, 6) umut. İlk iki prensibin özellikle erken dönem müdahale programları için çok önemli ve etkili olduğunu vurgulayan araştırmacılar, son üç prensibin ise orta ve uzun vadeli müdahale programları için önemli olduğunu belirtmişlerdir.

Afetin hemen sonrasında sunulan kısa dönem müdahalelerden sonra, afetlerin uzun dönemde ortaya çıkabilecek olumsuz etkilerine yönelik programların geliştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Ancak bir afet sonrasında hangi müdahale programının daha etkili ve pratik olacağını bulmak çok da kolay görünmemektedir. Bunun birçok olası nedeni bulunmaktadır. Öncelikle müdahale programlarının etkililiğine yönelik çalışmaların sayısı oldukça sınırlıdır. Bunun yanında etkililiği ortaya konmuş olsa bile programlar, uygulandığı grubun özel ihtiyaçları ve beklentilerine yönelik değişiklikleri yapmayı sağlayacak esneklikten uzak olabilmektedir. Etkili bir müdahale plan ve programının uygulanacak grubun ihtiyaçlarına uygun olması beklenmektedir. Ancak kırılğan gruplara, özellikle çocuk ve gençlere, yönelik müdahaleler ile ilgili hem görgül araştırmaların hem de uygulamaların eksik olduğu görülmektedir (Gibbs vd., 2021). Nitekim Türkiye’de en son yaşanan deprem felaketinden sonra yapılan kimi erken dönem araştırmalarda da özellikle çocuk ve gençlere dönük müdahale çalışmalarının yetersizliği vurgulanmıştır (URL 1). Saha çalışmalarında araştırmacılar özellikle müdahale programlarının gerçekleştirilmesinde fiziksel koşulların yanında özelleştirilmiş müdahale programlarının yetersizliğine vurgu yapılmışlardır. Benzer şekilde Eğitim Reformu Girişimi tarafından hem pandemi hem de deprem sonrası bölgede genç ve çocuklara yönelik yapılan araştırma raporları da psikososyal destek ve müdahalelerin akademik çalışmaların ve psikolojik ilk yardımın ötesine geçmesi gerektiğinin vurgusu yapılmaktadır (URL 1).

3.1. Gençlere Yönelik Psikososyal Müdahaleler

Çocuk ve gençlere yönelik müdahale programlarının alan yazında eksik kaldığını gösteren çalışmalar, aynı zamanda var olan müdahale çalışmalarının gençler ve çocuklar için etkili olduğunu da göstermektedir (Gibbs vd., 2021). Bununla birlikte farklı dil ve kültüre uygun, cinsiyet ve sosyo-ekonomik düzeyin de göz önünde bulundurulduğu, farklı gelişim dönemi ihtiyaçlarına duyarlı müdahale programlarına ve bunların etkililiğine yönelik çalışmaların oldukça az olduğu görülmektedir. Özellikle orta ve uzun dönem için geliştirilmiş programların sayısının oldukça az olduğu görülmektedir. Afetlerin psikososyal etkilerinin zaman içinde artarak

çok daha karmaşık ve zorlu hale geldiği göz önünde bulundurulduğunda, özellikle çocuk ve gençlere yönelik müdahale programlarına duyulan ihtiyacın çok yüksek olduğu söylenebilir.

Alan yazında Hobfoll vd. (2007) tarafından tanımlanan beş önemli prensibin özellikle güvenlik ve sakinleşme maddelerine yönelik birçok ilk yardım müdahalesine sıklıkla rastlanmaktadır. Ancak sonraki üç prensibe (benlik duygusu ve toplumsal etkililik, bağlılık ve umut) yönelik müdahale programlarının afetzedelerin psikolojik ve sosyal uyumları için çok önemli olduğu vurgusu yapılmaktadır. Özellikle çocuk ve gençlerin afet sonrası psikolojik ve sosyal uyumlarına yönelik çalışmaların çok daha özel bir anlamı bulunmaktadır. Bunun temel nedeni, afet sonrasında birçok çocuk ve gencin özellikle sosyal ve psikolojik destek mekanizmalarını kaybetmiş olmaları, psikolojik ve bilişsel gelişimlerinin sekteye uğramış olması gibi risklerin varlığı olarak belirtilmektedir. Türkiye’de yaşanan deprem sonrasında okullardan uzak kalan çocuk ve gençlerin de bahsedilen bu risk faktörlerinden etkilendiği görülmüştür. Eğitim Reformu Girişimi’nin depremin eğitim üzerine etkilerine dair yayınladığı bilgi notunda zaten pandemiden itibaren düşen okula katılım oranlarının depremle birlikte çok daha ciddi boyutlara taşındığını ve belki de devamsızlık ve okul terk durumunun en yüksek orana çıktığı bir dönemi deneyimlediğimiz vurgusu yapılmıştır (URL 2; URL 3). Okulun, eğitim ve öğretimin yanında öğrencilerin psikososyal destek alabilecekleri başlıca kaynaklardan biri olduğu düşünüldüğünde (Fazel vd., 2014; Theimann, 2016; Mwoma ve Pillay, 2015; Suzuki ve Kato, 2003; Wolmer vd., 2005) çocukların ve gençlerin okuldan uzak kalması özellikle afet sonrasında çok daha riskli bir alan oluşturmaktadır.

Okulun ve ailenin afet sonrasında psikolojik ve sosyal destek sağlayamaması aslında özellikle çocuklar için geliştirilmiş psikososyal müdahale plan ve programlarının önemini daha da artırmaktadır (Fazel vd., 2014). Ancak, alan yazında psikososyal destek ve müdahale programlarının da yetersiz kaldığını gösterir çalışmalar yer almaktadır. Örneğin, Çal (2019) tarafından gerçekleştirilen sistematik bir derlemede, Türkiye’deki afet sonrası müdahale programlarının çoğunun psikiyatrik semptomları azaltmaya yönelik olduğu ortaya konmuştur. Bunlardan biri Wolmer vd. (2005) tarafından öğretmenler aracılığı ile 1999 depreminin ardından üç yıl boyunca yürütülmüştür. Çalışmanın sonucunda müdahale programına dahil edilmiş çocuklarda katılmayan öğrencilere kıyasla travmatik belirtilerde önemli bir düşüş gözlenmiştir. Bu bakımdan az görünür bir çalışma olmasının yanında aslında müdahale programlarının çocukların travmatik olaylarla mücadele etmesinde büyük bir öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte bir sistematik derleme çalışmasında ise, farklı yaş, meslek ve sosyoekonomik düzeylerden gelen farklı toplumsal gruplara yönelik afet müdahale programları oluşturmaya yönelik çalışmaların eksikliğine vurgu yapılmaktadır (Aksoy ve Kabasakal, 2023). Yakın bir tarihte yayınlanan başka bir sistematik derlemede de Türkiye’de depremin çocukların psikososyal gelişimine etkilerini inceleyen görgül çalışmaların oldukça az olduğu belirtilmiştir (Kaçmaz ve Kaçmaz, 2023).

Alanyazında, gençler için geliştirilmiş afet sonrası travmatik etkilerin azaltılmasına dönük psikososyal destek programlarında, sanatın ve yaratıcılığın çok etkili olduğu belirtilmektedir (Cahill vd., 2020). Bu bakımdan özellikle hassas olarak değerlendirilebilecek travmatik olayların bireyler üzerindeki etkilerinin azaltılmasında yaratıcı drama tekniklerinin çok etkili olduğu alan yazında belirtilmektedir (Cahill, 2006). Bu alanda yapılan araştırmalar, afet sonrası sanat temelli psikososyal desteğin; öğrencilerin, öğrenme ve dikkatlerini olumlu yönde etkilediği, sosyal becerilerini geliştirmelerinde yardımcı olduğu ve duygularını ifade etmelerine aracı olduğu gözlemlenmiştir. Birincil etkilerinin yanında, afet sonrası psikososyal destek programlarının; öğrencilerin ulaşılabilir destekleri fark etmeleri, yardım isteme ve akran desteği alma ile ilgili davranışlarında da olumlu etkileri olduğu belirlenmiştir. Gençlerle ve çocuklarla yapılan sanat

temelli destek programlarının özellikle birliktelik, aidiyet ve kendini ifade etme gibi daha kolektif etkilerin ortaya çıkmasına aracılık ettiği görülmektedir. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde afetlerde gençlerle yürütülen dört günlük bir müdahale etkinliğinde sanat, videografi, müzik gibi sanatsal araçlarla, gençlerin felakete dair deneyim ve duygularını aktarmaları istenmiştir. Etkinlik sonucunda yapılan çalışmada gençlerin psikolojik iyi-oluşlarında ve dolayısıyla afet sonrası iyileşmelerinde olumlu etkiler ortaya çıktığı gözlemlenmiştir (Cox vd., 2017). Benzer şekilde 2017 yılında Meksika'da gerçekleşen bir deprem sonrasında, çocuk ve gençlerle edebiyat ve kültürel aktivitelerin kullanıldığı bir müdahale programı gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın, toplumsal yeniden yapılanma, duyguların düzenlenmesi ve psikolojik sağlık bakımından katılımcılar üzerinde olumlu etkilerinin olduğu bulunmuştur (Hirsu vd., 2020). Bu çalışmalarda da görüldüğü gibi, psikososyal müdahalelerin çocuk ve gençlerde yeniden bağ kurabilme kültürünü geliştirmelerine yardımcı olması gerekmektedir. Travmaya Duyarlı Okullar kitabında Susan Craig de travmadan etkilenen ergenlerde yeniden bağ kurabilme becerilerine özellikle vurgu yapmaktadır (Craig, 2021).

Bununla birlikte afet sonrası müdahale programlarında göz önüne alınması gereken başlıklardan birisi, bireyin afet sonrası nerede yaşadığı, bir göçe maruz kalıp kalmadığıdır. Dünya genelinde ve Türkiye'de de afetlerden sonra nüfusun çoğunluğunun kendini daha güvende hissedebileceği ve hayatlarına devam etmek üzere başka şehirlere göç ettikleri görülmektedir (Tiryaki Yenilmez, 2023). Sözelimi Uluslararası Göç Örgütü'nün raporuna göre Türkiye'de 2023 yılı Şubat ayında yaşanan deprem felaketinden sonra yaklaşık 2,7 milyon insanın yaşadıkları şehirlerden başka şehirlere göç ettikleri belirtilmektedir (IOM, 2023). Deprem sonrası zorunlu ya da gönüllü bir şekilde başka illere göç etmiş depremzedelere yönelik psikososyal müdahalelerin çok yönlü olması gerektiği görülmektedir. Hem afetin olumsuz etkileri hem de başka bir yerleşim yerinde yeniden hayatlarını sürdürmeye çalışan afetzedelerin iyileşmelerini olumsuz etkileyen birçok risk faktörü bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi, yeni yerleşilen kente dair bağlılık hissinin gelişmemesi ve bunun sonucunda ortaya çıkan güvensizlik duygularının bireyin iyileşmesinde bir engel oluşturmasıdır. Bireyin psikolojik olarak dayanıklılığını arttırmada fiziksel ortamın önemi göz ardı edilmemelidir. Bu doğrultuda bireylerin yeni taşındıkları ve geçici veya kalıcı olarak hayatlarını sürdürdükleri şehir ile ilişkilerinin de geliştirilmesi afet sonrası hayatın yeniden inşasında sürdürülebilir bir etki için çok önemlidir.

Yeni bir şehre taşındıktan sonra bağlılık hislerinin gelişmesinde; bireyin göç ettiği şehrin kültürel ve sosyal dokusunu anlaması yanında kendi kültürel ve sosyal ihtiyaçlarını rahatlıkla ifade edebileceği fırsatlarının olmasının da önemli olduğu söylenebilir. Birey, şehri daha çok anladıkça ve tanıdıkça kendini güvende hissetmesi ve sonucunda bağlılığın gelişmesi de daha kolay olacaktır (Bennetts vd., 2017). Bir şehrin kültürünü ve sosyal yapısını öğrenmenin ve anlamının ve yaşanan şehire bağlılık hisleri geliştirmenin farklı yolları vardır. Örneğin İngiltere'de göçmenlerle gerçekleştirilen bir çalışmada, amaçlı ve keşfetmeye yönelik yürüyüşlerin bağlılık hislerini artırdığı ortaya konmuştur (O'Neill ve Hobbard, 2010). Araştırmacılar bağlılık hissinin gelişebilmesi için şehre uyum sağlamaya çalışan bireylere rehberler aracılığıyla şehrin dokusunu ve kültürünü aktarmanın bu noktada önemli olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu tür performatif kültür etkinliklerinin kamusal mekanlarla ilişki kurmada ve toplumsallaşmadaki önemine vurgu yapmışlardır. Bir diğer etkili araç da müzeler olarak görülmektedir. Müzelerin sosyalleşme için güvenli bir alan oluşturması, bireylerin konuşmasına ve dinlemesine imkan tanıyan dolayısıyla kişinin dahil olmasına izin verdiği için araştırmacıların dikkatini çekmektedir (Fortune, 2020; Munroe, 2013). Bununla birlikte alan yazında, müzelerin psikososyal müdahale çalışmalarının bağlamı olarak çok önemli kazanımlar sunabileceği üzerinde durulmaktadır (Fancourt ve Steptoe, 2018; Johnson, 2015).

3.2. Psikososyal Temelli Müze Eğitimi

Dünya Sağlık Örgütü'nün çeşitli sanat dallarının iyileştirici etkileri üzerine yaptıkları meta-sentez araştırmasında müze ve konsere gitmek gibi kültürel aktivitelerin özellikle kendi kültürünle gurur duymayı, bağımsızlığı ve yılmazlığı artırdığına dikkat çekilmiştir (Fancourt & Finn, 2019; WHO, 2013). Bunun üzerine psikiyatristlerin müze ziyaretini bazı psikolojik sorunların çözümünde kullanmalarına izin veren bir proje oluşturulmuştur. Projede özellikle depresyon ve yalnızlıkla ilişkili bulunan psikolojik rahatsızlıklarda müze ziyaretlerinin reçete ile danışanlara önerilmesi teşvik edilmektedir. Bu alanda yapılan araştırmalar da müzelerin ve sanatın iyi oluşa olumlu etkilerini ortaya koymaktadır. Örneğin araştırmacılar katılımlı müze etkinliklerinin psikolojik rahatsızlıkların iyileşme dönemindeki etkilerini üç ay boyunca karma yöntemler kullanarak incelemiştir (Goodman-Casanova vd., 2023). Katılımcıların müzede gerçekleştirdikleri etkinliklerin sonucunda hayatta anlam bulma, geleceğe dair umut ve iyimserlik, bağlılık, aidiyet ve güçlü hissetme alanlarında puanlarında artış gözlenmiştir. Benzer şekilde müze ziyaretlerinin kronik ağrıların önlenmesi ve iyileştirilmesi konusunda etkili mekanlar olduğunu gösteren araştırmalar da bulunmaktadır (Fancourt ve Steptoe, 2018). Benzer araştırmalar sanatın terapötik bir araç ve müzelerin de güvenli terapötik alanlar olarak kullanılmasının önemini ortaya koymaktadır.

Çevre psikolojisi araştırmaları da müzeler ve ziyaretçilerin duygulanım seviyeleri arasında bir ilişki olduğunu (Cancellieri vd., 2018) bu nedenle ziyaretçilere yönelik etkinlikler düzenlemek için çok uygun ve tatmin edici bir deneyim sundukları bilgisini desteklemektedir. Diğer psikoloji çalışmaları da özellikle içinde yaşanılan şehirlerdeki müzeleri ziyaret etmenin ve şehrin tarihine ve kültürüne yönelik bilgiler elde etmenin bireylerin bağlılık hisleri geliştirmelerine yardımcı olduğunu ortaya koymaktadır (Falk, 2009). Hobfoll vd. önerdiği beş prensipten birinin özellikle bağlılık hissidir. Dolayısıyla aslında müze eğitim etkinlikleri sayesinde bu bağlılık hissinin ortaya çıkartılması ve gençlerin içinde yaşadıkları şehre, kültürüne ve dolayısıyla topluma aidiyet hislerinin geliştirilmesi ve güçlendirilmesi sağlanabilir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Ülkemizde 6 Şubat'ta gerçekleşen depremle birlikte milyonlarca insanın hayatını kaybetmesinin yanında hayatta kalanların da pek çoklukla mücadele etmek zorunda kaldıklarına şahit olmaktayız. Özellikle ülkemizin deprem ve pek çok farklı krizlere açık olduğu gerçeğini göz önünde bulundurduğumuzda krizlerle mücadele ve müdahale sistemlerimizi geliştirmek zorunda olduğumuzu görmekteyiz. Alan yazın afetlerin kısa ve uzun dönem etkilerinin her demografik grup için aynı şekilde gerçekleşmediğini ortaya koymaktadır. Örneğin, ülkemizdeki en kalabalık popülasyonlardan biri olan ergen ve gençlerin travmatik deneyimlerden etkilenmeleri yetişkinlere göre çok daha farklıdır. Travmatik ve negatif etkilere daha açık olmaları aslında çocuk ve gençleri en incinebilir gruplardan biri haline getirmektedir. Afet sonrası en önemli destek mekanizmalarından biri olan ailenin işlevselliğini kaybetmesi ya da ailenin afetlerle birlikte kaybı gibi zorlayıcı olaylar çocuk ve gençleri olumsuz etkilere karşı çok daha açık hale getirebilmektedir (Cobham vd., 2016). Bunun yanında afet sonrası bir diğer önemli destek mekanizmalarından okulların da işlevselliğini ve etkililiğini kaybetmesi gibi durumlar çocuklar ve gençler için risk faktörlerini artırmaktadır. Afetlerin eğitime ve dolayısıyla psikososyal desteğe etkisini ortaya koymaya çalışan araştırmalar, özellikle devamsızlık ve okula katılımın azalmasının büyük bir tehlike oluşturabileceğini göstermektedir (ERG kaynaklar). Buradan hareketle aile ve okuldan uzak kalan çocuk ve gençlerin afetin olumsuz etkilerinden en az şekilde etkilenmelerini sağlamak adına psikososyal müdahale ve destek programlarının önemi çok daha belirgin bir şekilde ortaya

çıkılmaktadır. Ancak ülkemizde gerçekleştirilen afet sonrası psikososyal destek müdahalelerinin yetersiz kalması ve özellikle uzun vadede ortaya çıkabilecek travma etkilerini göz önünde bulundurmaması gibi nedenlerle eksik kaldığı araştırmalar tarafından ortaya konulmuştur (Çal, 2019). Özellikle kırılgan gruplara olan, kadınlar, mülteciler, çocuk ve ergenlere yönelik müdahalelerin alan yazında çokça eksik kaldığını görmekteyiz. Bu yüzden öncelikli olarak kanıta dayalı, akademik çalışmaların ötesinde uygulamaların sayısının artırılması gerekmektedir.

Dünyadaki psikososyal müdahale programlarına bakıldığında yine çocuk ve ergenlere yönelik kültüre duyarlı yaklaşımların eksikliği görülmekle birlikte kanıta dayalı destek program ve modellerin daha yaygın bir şekilde geliştirildiği görülmektedir. Kültür ve sanat temelli psikososyal destek ve müdahale çalışmalarının gençlerin psikolojik ve sosyal uyumlarında özellikle etkili olduğu görülmektedir. Williams ve Drury (2009) afet sonrasında bireysel yılmazlığın yanında toplumsal yılmazlık ve sağlamlılığın da özellikle uzun dönem psikolojik semptomları azaltmada etkili olduğunu savundukları modellerini burada yeniden hatırlanmalıdır. Bu bilgi ile ele alındığında kültür ve sanat temelli müdahalelerin gençlerin yeniden başlama, benlik duygusu, bağlılık ve umut becerilerini (Hobfoll vd., 2007) geliştirmede oldukça etkili olabilecekleri söylenebilir. Benzer şekilde Craig (2021) çocuk ve gençlere yönelik geliştirilen travma sonrası müdahalelerde yeniden başlama kültürünün önemini vurgulamaktadır. Özellikle aile ve okuldan gibi destek sistemlerinden uzak kalmış; henüz sağlıklı ve işlevsel baş etme yolları geliştirmemiş çocuk ve gençler için psikososyal müdahaleler çok büyük öneme sahiptir. Araştırmalar ve modellerin işaret ettiği üzere çocuk ve gençlere yönelik programlarda kültür ve sanat temelli psikososyal müdahale programlarının geliştirilmesinin çok önemli olduğu söylenebilir.

Kahramanmaraş ve Hatay'da 6 Şubat'ta gerçekleşen depremlerle birlikte birçok çocuk ve gencin yaşadıkları travmatik olayların özellikle uzun dönem olumsuz etkilerini atlatabilmek için psikososyal müdahalelere ihtiyaç duydukları, alanda çalışanlar ve araştırmacılar tarafından ortaya konmaktadır. Depremi yanında, yaşadıkları kayıplar ve benliklerini oluşturan kültürün de yok olması gerçeği ortaya çıkan olumsuz etkileri çok daha derin hale getirmektedir. Deprem sonrasında başka şehirlere göç etmek ve hayatlarına yeniden başlama sorumluluğunu da yüklenmiş olmaları çocuk ve gençler için fazladan yükler oluşturmaktadır. Bu doğrultuda afet sonrası gençlere yönelik geliştirilecek programların gençlerin benliklerini yeniden inşa etmelerinde destek olması gerekmektedir. Müze eğitimlerinin yanında, kamusal alanlarda gerçekleştirilen kültür ve sanat temelli psikososyal müdahalelerin geliştirilmesi çok önemli görülmektedir. Bunun yanında özellikle okulların ve eğitim sisteminin krizlere dayanıklı hale getirilmiş olması ve psikososyal destek olarak çocuk ve gençleri güçlendirmede öncelikli araçlar olarak kullanılmalrı sağlanmalıdır. Krizlere ve afetlere dayanıklı sistemlerin geliştirilmesi hem kısa hem uzun dönem travmatik etkilerin azaltılmasında en etkili yolların başında gelmektedir.

KAYNAKLAR

Aksaray, G., Kortan, G., Erkaya, H., Yenilmez, Ç., Kaptanoğlu, C. (2006). Gender differences in psychological effect of the August 1999 earthquake in Turkey. *Nordic journal of psychiatry*, 60(5), 387-391. <https://doi.org/10.1080/08039480600937553>.

Aksoy, Ş., Kabasakal, Z. (2023). Afet Sonrası Durumlara Yönelik Hazırlanan Psikososyal Destek Uygulamalarının ve Çalışmalarının İncelenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(15), 80-91. <https://doi.org/10.21733/ibad.1272044>.

Beaglehole, B., Mulder, R. T., Frampton, C. M., Boden, J. M., Newton-Howes, G., Bell, C. J. (2018). Psychological distress and psychiatric disorder after natural disasters: systematic review and meta-analysis. *The British Journal of Psychiatry*, 213(6), 716-722. <https://doi.org/10.1192/bjp.2018.210>.

Bennetts, H., Soebarto, V., Oakley, S., Babie, P. (2017). Feeling safe and comfortable in the urban environment. *Journal of Urbanism: International Research on Placemaking and Urban Sustainability*. 1-21. doi: 10.1080/17549175.2017.1310746. <https://doi.org/10.1080/17549175.2017.1310746>.

Bokszczanin, A. (2007). PTSD symptoms in children and adolescents 28 months after a flood: Age and gender differences. *Journal of Traumatic Stress*, 20, 347-351. <https://doi.org/10.1002/jts.20220>.

Bravo, M., Rubio-Stipec, M., Canino, G. J., Woodbury, M. A., Ribera, J. C. (1990). The psychological sequelae of disaster stress prospectively and retrospectively evaluated. *American journal of community psychology*, 18(5), 661-680. <https://doi.org/10.1007/BF00931236>.

Cahill, H. (2006). Sensitive issues: supportive structures. *Drama Australia Journal*, 30(1), 7-22. <https://doi.org/10.1080/14452294.2006.11649485>.

Cahill, H., Shlezinger, K., Romei, K., Dadvand, B. (2020). Research-informed approaches to supporting student well-being post-disaster. Melbourne: Youth Research Centre.

Cancellieri, U. G., Manca, S., Laurano, F., Molinaro, E., Talamo, A., Recupero, A., vd., (2018). Visitors' satisfaction and perceived affective qualities towards museums: the impact of recreational areas. *Rassegna di Psicologia*, 35, 5-18. <https://doi.org/10.4458/0135-01>

Cervantes RC, de Snyder VNS, Padilla AM. Posttraumatic stress in immigrants from Central America and Mexico. *Psychiatr Serv*. (1989) 40:615-9. <https://doi.org/10.1176/ps.40.6.615>

Chmutina, K., Von Meding, J. (2019). A dilemma of language: "Natural disasters" in academic literature. *International Journal of Disaster Risk Science*, 10, 283-292. <https://doi.org/10.1007/s13753-019-00232-2>

Cobham, V. E., McDermott, B., Haslam, D., Sanders, M. R. (2016). The role of parents, parenting and the family environment in children's post-disaster mental health. *Current psychiatry reports*, 18, 1-9. <https://doi.org/10.1007/s11920-016-0691-4>

Cohen, J.A., Perel, J.M., DeBellis, M.D., Friedman, M.J., Putnam, F.W. (2002). Treating traumatized children. *Trauma, Violence and Abuse*, 3, 91-108. <https://doi.org/10.1177/15248380020032001>

Cox, R. S., Scanella, L., Heykoop, C., Tobin-Gurley, J., Pekkc, L. (2017). Understanding youth disaster recovery: The vital role of people, places, and activities. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 22, 249-256. <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2017.03.011>

Craig, S. E. (2021). Travmaya duyarlı okullar. Sola Unitas, İstanbul.

Çal, R. (2019). Savaş veya doğal afet sonrasında çocuk veya ergenlere uygulanan okul bazlı müdahalelerin ruh sağlığı semptomlarına etkililiği üzerine bir sistematik derleme. *Talim*, 3(1), 71-102. <https://doi.org/10.37344/talim.2020.8>

Dyregrov, A., Yule, W. (2006). A review of PTSD in children. *Child and Adolescent Mental Health*, 11(4), 176-184. <https://doi.org/10.1111/j.1475-3588.2005.00384.x>

Erman, A., De Vries Robbe, S. A., Fabian Thies, S., Kabir, K., Maruo, M. (2021). Gender dimensions of disaster risk and resilience: Existing evidence. World Bank. <http://hdl.handle.net/1920/12777>

Falk, J. H. (2009). *Identity and the Museum Visitor Experience* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315427058>

Fancourt, D., Finn, S. (2019). What is the evidence on the role of the arts in improving health and well-being? A scoping review. World Health Organization. Regional Office for Europe. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/329834> License: CC BY-NC-SA 3.0 IGO

Fancourt, D., Steptoe, A. (2018). Physical and psychosocial factors in the prevention of chronic pain in older age. *The Journal of Pain*, 19(12), 1385-1391. <https://doi.org/10.1016/j.jpain.2018.06.001>

Fazel, M., Patel, V., Thomas, S., Tol, W. (2014). Mental health interventions in schools in low income and middle-income countries. *The Lancet Psychiatry*, 1(5), 388-398. [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(14\)70357-8](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(14)70357-8)

Fore, H. H. (2020). A wake-up call: COVID-19 and its impact on children's health and wellbeing. *The Lancet Global Health*, 8(7), e861-e862. [https://doi.org/10.1016/S2214-109X\(20\)30238-2](https://doi.org/10.1016/S2214-109X(20)30238-2)

Fortune, D. (2020). Envisioning museums as welcoming spaces for belonging. In Glover, T.D., Sharpe, E.K., (ed.) *Leisure communities: Rethinking mutuality, Collective identity and belonging in the new century*, 181-191.

Fothergill, A., Peek, L. A. (2004). Poverty and disasters in the United States: A review of recent sociological findings. *Natural hazards*, 32, 89-110. <https://doi.org/10.1023/B:NHAZ.0000026792.76181.d9>

Gibbs, L., Marinkovic, K., Nursey, J., Tong, L. A., Tekin, E., Ulubasoglu, M., ... & Cobham, V. E. (2021). Child and adolescent psychosocial support programs following natural disasters—A scoping review of emerging evidence. *Current psychiatry reports*, 23(12). <https://doi.org/10.1007/s11920-021-01293-1>

Goodman-Casanova, J. M., Guzman-Parra, J., Duran-Jimenez, F. J., Garcia-Gallardo, M., Cuesta-Lozano, D., Mayoral-Cleries, F. (2023). Effectiveness of museum-based participatory arts in mental health recovery. *International Journal of Mental Health Nursing*. <https://doi.org/10.1111/inm.13186>

Hallegatte, S., Rozenberg, J. (2017). Climate change through a poverty lens. *Nature Climate Change*, 7(4), 250-256. <https://doi.org/10.1038/nclimate3253>

Hirsu, L., Arizpe, E., McAdams, J. E. (2020). Cultural interventions through children's literature and arts-based practices in times of disaster: A case study of reading mediators' response to the Mexican earthquakes (September 2017). *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 51, 1-8. <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2020.101797>

Hobfoll, S. E., Watson, P., Bell, C. C., Bryant, R. A., Brymer, M. J., Friedman, M. J., ... & Ursano, R. J. (2007). Five essential elements of immediate and mid-term mass trauma intervention: Empirical evidence. *Psychiatry: Interpersonal and Biological Processes*, 70(4), 283-315. <https://doi.org/10.1521/psyc.2007.70.4.283>

IOM, (2023). 2023 Earthquakes Displacement Overview-Türkiye. DTM IOM Displacement Tracking Matrix, 1 March 2023. <https://dtm.iom.int/republic-of-t%C3%BCrkiye>

Johnson, J. (2015). *Psychosocial interventions and museums*. Canterbury Christ Church University (United Kingdom). 2015. 28167377.

Kaçmaz, K. S., Kaçmaz, C. (2023). Çocuklarda Deprem Sonrası Rehabilitasyon Çalışmalarının Bibliyografik Analiz Yöntemiyle İncelenmesi: Sistemik Derleme. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 8(2), 537-543.

Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Raporu (2023). TC Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/03/2023-Kahramanmaraş-ve-Hatay-Depremleri-Raporu.pdf> (Son Erişim: 10.08.2023).

Kaniasty, K., Norris, F. H. (1995). In search of altruistic community: Patterns of social support mobilization following Hurricane Hugo. *American journal of community psychology*, 23(4), 447-477. <https://doi.org/10.1007/BF02506964>

Kargillis, C., Kako, M., Gilham, D. (2014). Disaster survivors: A narrative approach towards emotional recovery. *Australian Journal of Emergency Management*, 29, 25-30. <https://search.informit.org/doi/10.3316/informit.656225798377153>

Kılıç, E. Z., Özgüven, H. D., Sayıl, I. (2003). The psychological effects of parental mental health on children experiencing disaster: The experience of Bolu earthquake in Turkey. *Family process*, 42(4), 485-495. <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.2003.00485.x>

Kılıç, C., Ulusoy, M. A. H. I. R. (2003). Psychological effects of the November 1999 earthquake in Turkey: an epidemiological study. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 108(3), 232-238. <https://doi.org/10.1034/j.1600-0447.2003.00119.x>

Le Brocque, R., De Young, A., Montague, G., Pocock, S., March, S., Triggell, N., . . . Kenardy, J. (2017). Schools and natural disaster recovery: the unique and vital role that teachers and education professionals play in ensuring the mental health of students following natural disasters. *Journal of Psychologists and Counsellors in Schools*, 27(1), 1-23. <https://doi.org/10.1017/jgc.2016.17>

Leon, G. R. (2004). Overview of the psychosocial impact of disasters. *Prehospital and disaster medicine*, 19(1), 4-9. <https://doi.org/10.1017/S1049023X00001424>

Math, S. B., Nirmala, M. C., Moirangthem, S., Kumar, N. C. (2015). Disaster management: mental health perspective. *Indian journal of psychological medicine*, 37(3), 261-271. <https://doi.org/10.4103/0253-7176.162915>

Mwoma, T., Pillay, J. (2015). Psychosocial support for orphans and vulnerable children in public primary schools: Challenges and intervention strategies. *South African Journal of Education*, 35(3). <https://doi.org/10.15700/saje.v35n3a1092>

NATO (2009). Psychosocial care for people affected by disasters and major incidents: A model for designing, delivering, and managing psychosocial services for people involved in major incidents, conflict, disasters and terrorism. *Brussels, Belgium: Author.* https://www.coe.int/t/dg4/majorhazards/ressources/virtuallibrary/materials/Others/NATO_Guidance_Psychosocial_Care_for_People_Affected_by_Disasters_and_Major_Incidents.pdf

Norris F. H., Friedman M. J., Watson P. J., Byrne C. M., Diaz, E., Kaniasty, K. (2002). 60,000 disaster victims speak: Part I. An empirical review of the empirical literature, 1981-2001. *Psychiatry*. 65:207-39. doi: 10.1521/psyc.65.3.207.20173. <https://doi.org/10.1521/psyc.65.3.240.20169>

OECD (2020). *Combatting COVID-19's effect on children*. Retrieved October 25, 2023, from <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/combating-covid-19-s-effect-on-children-2e1f3b2f/>

Orui, M., Sato, Y., Tazaki, K., Kawamura, I., Harada, S., Hayashi, M. (2015). Delayed increase in male suicide rates in tsunami disaster-stricken areas following the great east japan earthquake: a three-year follow-up study in Miyagi Prefecture. *The Tohoku Journal of Experimental Medicine*, 235(3), 215-222. <https://doi.org/10.1620/tjem.235.215>

O'Neill, M., & Hubbard, P. (2010). Walking, sensing, belonging: Ethno-mimesis as performative praxis. *Visual Studies*, 25(1), 46-58. <https://doi.org/10.1080/14725861003606878>

Panday, S., Rushton, S., Karki, J., Balen, J., Barnes, A. (2021). The role of social capital in disaster resilience in remote communities after the 2015 Nepal earthquake. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 55, 102112. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2021.102112>

Park, J. M., Bae, S. M. (2022). Impact of depressive, anxiety, and PTSD symptoms in disaster victims on quality of life: The moderating effect of perceived community resilience. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 69, 102749. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2021.102749>

Perilla, J. L., Norris, F. H., Lavizzo, E. A. (2002). Ethnicity, culture, and disaster response: Identifying and explaining ethnic differences in PTSD six months after Hurricane Andrew. *Journal of social and clinical psychology*, 21(1), 20-45. <https://doi.org/10.1521/jscp.21.1.20.22404>

Rubonis, A. V., Bickman, L. (1991). Psychological impairment in the wake of disaster: The disaster-psychopathology relationship. *Psychological Bulletin*, 109(3), 384-399. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.109.3.384>

Rushton, A., Phibbs, S., Kenney, C., Anderson, C. (2020). The gendered body politic in disaster policy and practice. *International journal of disaster risk reduction*, 47, 101648. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2020.101648>

Rutherford, W. H., De Boer, J. (1983). The definition and classification of disasters. *Injury*, 15(1), 10-12. [https://doi.org/10.1016/0020-1383\(83\)90154-7](https://doi.org/10.1016/0020-1383(83)90154-7)

Ruzek, J. I., Brymer, M. J., Jacobs, A. K., Layne, C. M., Vernberg, E. M., Watson, P. J. (2007). Psychological first aid. *Journal of Mental Health Counseling*, 29(1), 17-49. <https://doi.org/10.17744/mehc.29.1.5racqxjueafabgwp>

Suzuki, L. K., Kato, P. M. (2003). Psychosocial support for patients in pediatric oncology: the influences of parents, schools, peers, and technology. *Journal of Pediatric Oncology Nursing*, 20(4), 159-174. <https://doi.org/10.1177/1043454203254039>

Terr, L. C. (1979). Children of Chowchilla: A study of psychic trauma. *The psychoanalytic study of the child*, 34(1), 547-623. <https://doi.org/10.1080/00797308.1979.11823018>

Terr, L. C. (1989). Treating psychic trauma in children: A preliminary discussion. *Journal of traumatic stress*, 2(1), 3-20. <https://doi.org/10.1002/jts.2490020103>

Theimann, M. (2016). School as a space of socialization and prevention. *European Journal of Criminology*, 13(1), 67-91. <https://doi.org/10.1177/1477370815597254>

Tiryaki Yenilmez, D. (2023). Deprem ve göç ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *Akademik Düşünce Dergisi* (7), 39-52. <https://doi.org/10.53507/akademikdusunce.1282303>

URL 1, (2023). TÜBİTAK Deprem Araştırmaları Sanal Konferansı. <https://www.youtube.com/watch?v=cj-EUd1rEjY> (Son Erişim: 25.10.2023).

URL 2, (2023, February 16). Eğitim 360° (59): 2023-2024 Eğitim-Öğretim Yılı Nasıl Başladı? Eğitim Reformu Girişimi from <https://www.egitimreformugirisimi.org/egitim-360-59-2023-2024-egitim-ogretim-yili-nasil-basladi/> (Son Erişim: 01.11.2023)

URL 3, Tunca, E., Uyan Semerci, P., & Erdoğan, E. (2023, January 5). Eğitim 360° (49): "COVID-19 ve Çocukların İyi Olma Hâli" Araştırmasının Bulguları Neler Gösteriyor? Eğitim Reformu Girişimi. Retrieved November 1, 2023, from <https://www.egitimreformugirisimi.org/egitim-360-49-covid-19-ve-cocuklarin-iyi-olma-hali-arastirmasinin-bulgulari-neler-gosteriyor/> (Son Erişim: 01.11.2023).

Williams, R., Drury, J. (2009). Psychosocial resilience and its influence on managing mass emergencies and disasters. *Psychiatry*, 8(8), 293-296. <https://doi.org/10.1016/j.mppsy.2009.04.019>

Williams, R., Ntontis, E., Alfadhli, K., Drury, J., Amlôt, R. (2021). A social model of secondary stressors in relation to disasters, major incidents and conflict: implications for practice. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 63, 102436. <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2021.102436>

Wolmer, L., Laor, N., Dedeoglu, C., Siev, J., Yazgan, Y. Teacher-mediated intervention after disaster: a controlled three-year follow-up of childrens' functioning. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46(11), 1161-1168. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2005.00416.x>

World Health Organization (WHO), (2013) Mental health action plan 2013–2020. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa8601_03

Velázquez, T., Rivera-Holguin, M., & Morote, R. (2017). Disasters and postdisasters: Lessons and challenges for community psychology. In M. A. Bond, I. Serrano-García, C. B. Keys, & M. Shinn (Eds.), *APA handbook of community psychology: Methods for community research and action for diverse groups and issues* (pp. 425–439). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/14954-025>

Van der Kolk, B. (2003). The neurobiology of childhood trauma and abuse. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America*, 12, 293–317. [https://doi.org/10.1016/S1056-4993\(03\)00003-8](https://doi.org/10.1016/S1056-4993(03)00003-8)